

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра фінансових технологій та банківського бізнесу

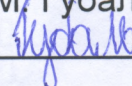
ГУБАЛЬ Діана Михайлівна

Розвиток системи пенсійного забезпечення в
Україні / Development of the pension system in
Ukraine

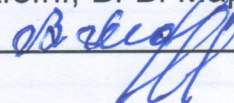
спеціальність: 232 - Соціальне забезпечення
освітньо-професійна програма - Соціальне забезпечення

Кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи СЗ-41
Д. М. Губаль

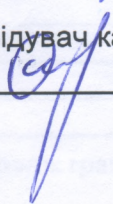
Науковий керівник:
к.е.н., В. В. Мартинюк

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

"14" серпня 2024 р.

Завідувач кафедри

О. В. Кнейслер

ТЕРНОПІЛЬ - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....	6
1.1. Поняття та характерні ознаки пенсійного забезпечення в Україні.....	6
1.2. Особливості системи пенсійного забезпечення в Україні.....	16
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ	21
2.1. Сучасні тенденції розвитку системи пенсійного забезпечення	21
2.2. Оцінка діяльності Пенсійного фонду України в системі пенсійного забезпечення України.....	29
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....	34
3.1. Проблеми розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні	34
3.2. Перспективні напрямки реформування системи пенсійного забезпечення в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду.....	37
ВИСНОВКИ.....	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47

ВСТУП

Актуальність теми. Питання пенсійного забезпечення є одним з найважливіших складових соціально-економічного розвитку будь-якої держави. Ефективна система пенсійного забезпечення відіграє ключову роль у забезпеченні гідного рівня життя громадян після виходу на пенсію та є важливим показником соціальної спрямованості державної політики. В Україні система пенсійного забезпечення перебуває на етапі реформування та вдосконалення з метою підвищення її стабільності, фінансової збалансованості та адаптації до сучасних демографічних і економічних реалій.

Актуальність дослідження проблем функціонування та шляхів вдосконалення системи пенсійного забезпечення в Україні зумовлена низкою викликів, серед яких: старіння населення, дефіцит Пенсійного фонду, недостатня диверсифікація джерел фінансування пенсійних виплат, прогалини у законодавчому регулюванні та адмініструванні системи тощо. Пошук ефективних підходів до реформування пенсійної системи з урахуванням передового зарубіжного досвіду та національних особливостей є актуальним завданням для забезпечення стабільності та сталого розвитку соціальної сфери України.

Стан дослідження. Теоретико-методологічні засади функціонування систем пенсійного забезпечення досліджувалися у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких Бабійчук А., С. Біла, С. Брус, А. Медвідь, І. Приймак, Б. Вишивана, Ю. Сокоринський, Ю. Гуцалова, О. Дороніна, К. Сичова К., В. Шевченко, І. Колесник, І. Луцик, Ю. Мокляк, О. Савуляк, О. Гаврилюк та інші. Проте динамічні зміни соціально-економічної ситуації в Україні та світі зумовлюють необхідність постійного перегляду та вдосконалення теоретичних підходів і практичних рекомендацій щодо розвитку пенсійних систем.

Метою дослідження є комплексний аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні, визначення основних

проблем її функціонування та розробка практичних рекомендацій щодо напрямів і механізмів її реформування.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані такі **завдання**:

- розкрити сутність та особливості системи пенсійного забезпечення в Україні;
- проаналізувати сучасні тенденції розвитку вітчизняної пенсійної системи та діяльність Пенсійного фонду України;
- визначити ключові проблеми функціонування системи пенсійного забезпечення;
- дослідити передовий зарубіжний досвід пенсійного реформування;
- розробити науково-обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення системи пенсійного забезпечення України.

Об'єктом дослідження є система пенсійного забезпечення в Україні.

Предметом дослідження виступають теоретико-методологічні засади та практичні аспекти функціонування і реформування системи пенсійного забезпечення.

Результати дослідження. За результатами проведеного комплексного аналізу системи пенсійного забезпечення в Україні було розроблено низку теоретичних висновків і практичних рекомендацій щодо її вдосконалення. На теоретичному рівні обґрунтовано необхідність поступового переходу до багаторівневої пенсійної системи шляхом активного розвитку накопичувальної складової, визначено її переваги. На практичному рівні запропоновано комплекс заходів: запровадження обов'язкової накопичувальної системи для окремих категорій працівників, розширення можливостей для недержавного пенсійного забезпечення, поступове підвищення пенсійного віку, вдосконалення механізмів інвестування пенсійних активів, запровадження гнучких підходів до визначення пенсійного віку та розміру пенсій.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: аналізу і синтезу, індукції та дедукції, системного і порівняльного аналізу, статистичних групувань,

графічний та ін. Метод аналізу та синтезу дозволив розкласти предмет дослідження - систему пенсійного забезпечення в Україні - на складові елементи (законодавче регулювання, структура, джерела фінансування, види пенсій тощо) для їх поглибленого вивчення, а потім об'єднати одержані результати в єдину цілісну систему знань. Індуктивний метод забезпечив можливість на основі спостережень конкретних явищ, аналізу статистичних даних та окремих фактів сформулювати загальні висновки щодо стану і тенденцій розвитку пенсійної системи України. Метод системного аналізу дав змогу комплексно дослідити систему пенсійного забезпечення як складну, багатоаспектну систему, визначити її структуру, функції, зв'язки між елементами. Порівняльний аналіз застосовувався для зіставлення системи пенсійного забезпечення України з аналогічними системами інших країн з метою виявлення переваг і недоліків, кращих практик та можливостей адаптації зарубіжного досвіду.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається із вступу, трьох розділів. Робота містить 6 таблиць, 4 рисунків, 49 найменування джерел літератури.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

1.1. Поняття та характерні ознаки пенсійного забезпечення в Україні

Питання пенсійного забезпечення у 21 столітті посідає чільне місце в академічних дискурсах, спричинених масштабними трансформаціями в суспільній динаміці та економічних реаліях сучасного світу. Значущість цієї проблематики визнана науковими спільнотами та провідними фахівцями не лише у сфері економіки, а й на рівні філософських рефлексій, соціологічних аналізів та юридичних розробок.

Конституція України, визначаючи фундаментальні засади політичної системи держави, визнає права людини найвищою суспільною цінністю та зобов'язується гарантувати їх дотримання і захист. В свою чергу, національна політика у галузі соціального забезпечення спрямована на створення умов для гарантування соціальних прав і державних соціальних гарантій населенню, забезпечуючи гідний рівень життя для кожного громадянина, сприяючи соціальній справедливості, загальному добробуту та соціальному захисту. Так, стаття 46 Основного Закону закріплює право громадян на соціальний захист і створює конституційну основу для системи правових гарантій у сфері пенсійного забезпечення. Відповідно до статті 48 Основного Закону: «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» [14]. Однак чинна в Україні система пенсійного забезпечення не гарантує належного рівня життя для осіб пенсійного віку та не вирішує проблему дефіциту Пенсійного фонду держави, що актуалізує необхідність ґрунтовного перегляду підходів у цій галузі з урахуванням новітніх теоретичних напрацювань та кращих світових практик.

Важливо відзначити, що міжнародні стандарти у сфері соціального забезпечення відіграють вагомую роль у формуванні національних підходів до пенсійного забезпечення в Україні. Зокрема, Пакт про економічні, соціальні та

культурні права, ухвалений Генеральною Асамблеєю ООН, закріпив фундаментальні положення щодо соціального захисту населення. У цьому документі не лише визначено поняття «соціальне забезпечення», а й визнано його невід'ємним елементом забезпечення матеріальних потреб громадян, які з об'єктивних причин, як-от похилий вік, інвалідність чи безробіття, не можуть самостійно заробляти собі на життя [18]. Водночас, можемо побачити, що принципи соціального забезпечення мають глибоке коріння у національному законодавстві, де Конституція України гарантує право кожного на достатній життєвий рівень, що охоплює належне харчування, одяг та житло. З метою реалізації цього права держава бере на себе зобов'язання створити систему соціального захисту, зокрема у сфері пенсійного забезпечення громадян, які втратили працездатність у зв'язку з настанням передбачених законодавством обставин.

Право на пенсійне забезпечення має вкрай важливе значення, оскільки є невід'ємною складовою конституційно закріпленого права на соціальний захист. Як слушно зазначають науковців, що це право є одним з фундаментальних, проте водночас надзвичайно складним і дискусійним серед інших конституційних соціальних прав [26, с. 9]. Сутність права на пенсійне забезпечення викликає численні дискусії через різноманітність підходів до його законодавчого визначення та характеристик. Крім того, реалізацію цього права ускладнюють чинники, як-от: недосконала система пенсійного забезпечення, проблеми з гарантуванням та юридичним захистом відповідних прав, суперечливість пенсійного законодавства, а також відсутність дієвого державного контролю та громадського нагляду у цій сфері. Водночас слід наголосити, що право на пенсійне забезпечення є невіддільним від права на гідний життєвий рівень, закріпленого в Конституції України. Реалізація цього права покликана забезпечити матеріальний добробут громадян, які з об'єктивних причин, зокрема через похилий вік чи інвалідність, не можуть самостійно заробляти собі на життя. Відтак ефективне функціонування системи

пенсійного забезпечення є запорукою дотримання соціальних стандартів та гарантій для найбільш вразливих верств населення.

Вагомим фактом є законодавство про пенсійне забезпечення є невід'ємною складовою правової системи України, ґрунтуючись на положеннях Конституції як Основного Закону держави. Його нормативну базу становить комплекс законодавчих актів, серед яких ключову роль відіграє Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Водночас до сфери пенсійного забезпечення також належать закони, що регулюють недержавне пенсійне забезпечення та визначають умови, відмінні від загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Крім того, важливим елементом національного пенсійного законодавства є міжнародні договори у цій сфері, ратифіковані Верховною Радою України. Окрім згаданих нормативно-правових актів, питання пенсійного забезпечення в Україні регламентуються також іншими законами та підзаконними актами, прийнятими на виконання Закону «Про пенсійне забезпечення». Тому і пенсійне законодавство є багаторівневою та розгалуженою системою, що комплексно врегульовує різноманітні аспекти реалізації конституційного права громадян на соціальний захист у сфері пенсійного забезпечення.

У контексті регламентації пенсійного забезпечення, варто наголосити, що ключові аспекти функціонування цієї системи визначаються виключно на рівні спеціалізованих законів. Зокрема, в нормативно-правових актах з питань пенсійного забезпечення закріплюються різновиди пенсій та форми пенсійного забезпечення, умови участі громадян у пенсійній системі та її рівні, встановлюється єдиний пенсійний вік для чоловіків і жінок, визначаються джерела формування цільових фондів для фінансування пенсійних виплат. Крім того, пенсійне законодавство детально регламентує умови, норми та процедури призначення, перерахунку, виплати й індексації пенсій, а також передбачає відповідні гарантії для реалізації пенсійних прав громадян [48, с. 234].

Сучасний етап реформування системи пенсійного забезпечення в Україні та формування відповідного законодавчого поля потребують ретельного

аналізу крізь призму новітніх тенденцій і викликів. Адже останнім часом спостерігається тривожна тенденція до обмеження права на пенсійне забезпечення через звуження категорій осіб, які мають право на професійні пенсії, запровадження оподаткування пенсійних виплат та обмеження прав працюючих пенсіонерів [27-29; 32; 39, с. 46].

У загальному розумінні термін «пенсійне забезпечення» вказує на систему надання матеріальної допомоги окремим громадянам з коштів Пенсійного фонду України та Державного бюджету згідно з правилами, встановленими державою. Така допомога адресована особам пенсійного віку, непрацездатним громадянам та тим, хто втратив годувальника. Її призначення обумовлене необхідністю забезпечити гідне утримання зазначених категорій населення за рахунок виділених на ці цілі державних коштів з огляду на об'єктивні потреби, визнані суспільством. При цьому науковці акцентують увагу на важливості збереження соціальних гарантій та недопущення необґрунтованого звуження пенсійних прав громадян у процесі реформування національної системи пенсійного забезпечення.

На нашу думку для ґрунтовного розуміння сутності поняття «пенсійне забезпечення» доцільно проаналізувати різні наукові підходи до його трактування. У таблиці 1.1 систематизовано огляд визначень цього терміну, представлених у спеціалізованій літературі та наукових дослідженнях.

Таблиця 1.1

Поняття «пенсійне забезпечення» в поглядах науковців

Науковець	Поняття «пенсійне забезпечення»
Братченко Л. Є	«сукупність правових, економічних і організаційних інститутів і норм, метою яких є надання громадянам матеріального забезпечення у вигляді пенсії» [42].
О. Буряченко	«як державна система правових, економічних та організаційно-адміністративних заходів щодо захисту громадян внаслідок досягнення похилого віку, настання інвалідності або втрати годувальника» [5, с. 25].
І. Беринцева	«система соціально-політичних та економічних відносин у межах проведеної державою соціальної політики, що забезпечує соціальний захист громадян, які не мають можливості продовжувати свою трудову діяльність» [2, с. 57].
Г. Русак	«сукупність організаційних, юридичних та інших передбачених законодавством дій, спрямованих на забезпечення соціальних довічних

	грошових виплат непрацездатним громадянам у зв'язку з настанням певних обставин (інвалідність, настання старості, втрата годувальника) у розмірах не нижчому від прожиткового мінімуму, встановленого законодавством» [35, с. 45].
М.Д. Ждан	«система соціального захисту, що гарантує держава у разі виникнення соціальних ризиків, передбачених законодавством, щомісячну виплату грошових коштів, які зазвичай залежать від попереднього доходу, забезпечуючи достойне існування пенсіонерів» [12, с. 39].
Т. О. Дідковська	«комплекс організаційно-правових заходів, метою яких є задоволення життєвих потреб шляхом грошових виплат громадянам, що мають на це право, та забезпечення захисту та охорони прав пенсіонерів, а також гарантування їх права на державний захист» [10, с. 20].
Т. В. Кравчук	«пенсійне забезпечення як форму матеріального забезпечення фізичних осіб – суб'єктів як загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, так і недержавного пенсійного забезпечення у вигляді пенсій та соціальних послуг, які формуються за рахунок страхових внесків, що сплачуються за кошти юридичних та/або фізичних осіб, державного й місцевого бюджетів, цільових фондів, та акумулюються на банківських рахунках Пенсійного і Накопичувального фондів, недержавних пенсійних фондів, банківських установ» [15, с. 20].
А. Казанчан	«є однією з форм соціального забезпечення, яка передбачає щомісячні та, в більшості випадків, довічні грошові виплати, виплачувані особам, які опинилися у важкій життєвій ситуації» [13, с. 144].

Примітка: складено автором на основі наведених джерел

Як можемо побачити, в табл. 1.1. науковці важливі аспекти, у визначеннях поняття «пенсійне забезпечення». Наприклад, система правових, економічних та організаційних інститутів і норм; захист громадян у зв'язку з настанням соціальних ризиків - похилий вік, інвалідність, втрата годувальника; грошові виплати (пенсії) як основна форма забезпечення; державна система заходів; соціальний захист громадян, які не можуть працювати; законодавчо встановлені розміри виплат не нижче прожиткового мінімуму; залежність розміру пенсії від попереднього доходу; забезпечення достойного існування пенсіонерів; комплекс організаційно-правових заходів; захист і охорона прав пенсіонерів; акумуляція коштів на рахунках пенсійних фондів. Тобто ключовими факторами є грошові виплати, соціальний захист непрацездатних громадян, правове регулювання, організаційні заходи, джерела фінансування та цільові фонди.

Також, після аналізу різних визначень поняття «пенсійне забезпечення» в табл. 1.1., ми вважаємо, що найбільш доцільним і повним визначенням, яке

охоплює ключові аспекти цього поняття, є визначення Т.В. Кравчука: «пенсійне забезпечення як форма матеріального забезпечення фізичних осіб – суб'єктів як загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, так і недержавного пенсійного забезпечення у вигляді пенсій та соціальних послуг, які формуються за рахунок страхових внесків, що сплачуються за кошти юридичних та/або фізичних осіб, державного й місцевого бюджетів, цільових фондів, та акумулюються на банківських рахунках Пенсійного і Накопичувального фондів, недержавних пенсійних фондів, банківських установ». Дане визначення є найбільш доцільним, оскільки охоплює такі ключові аспекти:

- пенсійне забезпечення як форма матеріального забезпечення;
- охоплює як державну солідарну, так і недержавну накопичувальну системи;
- включає пенсії та соціальні послуги;
- згадує джерела фінансування (внески роботодавців, працівників, бюджетні кошти, цільові фонди);
- згадує накопичувальні рахунки, де акумулюються кошти.

Хоча деякі автори обмежують пенсійне забезпечення лише виплатами пенсіонерам з державного бюджету, така позиція є досить вузькою і не відображає всього різноманіття пенсійних відносин [47, с. 143]. Чинне законодавство передбачає умови для пенсійного забезпечення різних категорій громадян як на обов'язкових, так і на добровільних засадах, з урахуванням різних джерел фінансування. Відтак пенсійне забезпечення охоплює широкий спектр заходів та фінансових інструментів.

Досить цікаво на думку, І.М. Сироти, поділяючи загальну концепцію поняття «пенсійне забезпечення», вказує на певні відмінності у його розумінні. По-перше, на його переконання, пенсії не обов'язково пов'язані з постійною чи стійкою непрацездатністю громадян, адже існують види пенсій, які призначаються незалежно від стану працездатності (наприклад, пенсії за віком) або без врахування віку (наприклад, пенсії за вислугу років). По-друге, розмір пенсій зазвичай невеликий і не може вважатися компенсацією чи винагородою

за попередню трудову або суспільно корисну діяльність. По-третє, незважаючи на те, що пенсійне забезпечення зумовлене обов'язком суспільства піклуватися про непрацездатних громадян, в умовах ринку соціальних послуг воно поступово втрачає свій аліментарний характер [38].

Таким чином, сучасне розуміння пенсійного забезпечення виходить за рамки лише державних пенсійних виплат і передбачає комплексний підхід, що враховує різноманітні форми, джерела фінансування та категорії отримувачів пенсій незалежно від їхнього працездатного стану.

Взагалі, хочемо відзначити те, що поняття «пенсійне забезпечення» не обмежується виключно виплатою пенсій, а передбачає комплексну систему підтримки громадян пенсійного віку. Окрім безпосередніх пенсійних виплат, вона включає надання соціальної допомоги, пільг та інших видів державної підтримки пенсіонерів. І в тому числі, ефективна система пенсійного забезпечення покликана не лише захищати людей похилого віку від бідності, а й гарантувати їм гідний рівень життя, враховуючи також ситуації інвалідності та втрати годувальника. У багатьох країнах світу, зокрема в Україні, пенсійна система розглядається як конституційна гарантія держави щодо матеріального добробуту громадян. Ця гарантія передбачає регулярні пенсійні виплати у разі настання специфічних обставин, таких як інвалідність, втрата годувальника чи досягнення пенсійного віку. При цьому розмір таких виплат має становити не менше від законодавчо встановленого прожиткового мінімуму.

Таким чином, пенсійне забезпечення є комплексним поняттям, що охоплює різноманітні механізми державної підтримки осіб, які через об'єктивні життєві обставини втратили можливість самостійно заробляти собі на життя. Окрім фінансових виплат, воно передбачає надання соціальних пільг, послуг та інших форм сприяння підтримці гідного рівня життя громадян пенсійного віку чи з інвалідністю. Ефективність такої системи визначається її спроможністю забезпечити реалізацію соціальних гарантій для найбільш вразливих верств населення.

При аналізі вітчизняного законодавства про пенсійне забезпечення важливо чітко розуміти сутність самого процесу. Закон України «Про пенсійне забезпечення» [33] розрізняє дві форми пенсійного забезпечення: державне пенсійне забезпечення та добровільне страхування додаткової пенсії. З огляду на це, пенсійне забезпечення можна визначити як процес виплати пенсій населенню.

Однак у ширшому розумінні пенсійне забезпечення охоплює не лише виплати, а й акумулювання коштів (через пенсійні внески) для забезпечення регулярних щомісячних виплат (пенсій) у майбутньому протягом певного періоду. Така система виступає фундаментальною державною гарантією для громадян, які з об'єктивних причин (похилий вік, стан здоров'я, інвалідність) не мають змоги самостійно забезпечити собі гідний рівень життя.

Тому з огляду на сказане, бачимо, що пенсійне забезпечення і є тим багатоаспектним поняттям, що об'єднує акумулювання коштів, управління ними та виплату пенсій з метою матеріальної підтримки найбільш вразливих верств населення. При цьому вітчизняне законодавство передбачає як обов'язкову державну систему пенсійного забезпечення, так і можливість добровільного недержавного пенсійного страхування для забезпечення додаткових виплат. Ефективність такої системи визначається її спроможністю гарантувати достатній рівень пенсійного забезпечення громадян в умовах соціально-економічних викликів та демографічних змін.

Якщо ж говорити про систему соціального забезпечення, то важливо відзначити, що вона має низку особливостей, серед яких дослідниця Ю. Гуцалова виділяє кілька ключових аспектів. Зокрема, соціальне забезпечення надається у визначених законодавством випадках, таких як досягнення пенсійного віку, інвалідність, втрата годувальника, тривалість служби тощо. Виплати здійснюються регулярно у встановлені строки грошовими коштами, а їх розмір залежить від заробітної плати, стажу роботи або віку. Фінансування соціального забезпечення відбувається за рахунок спеціальних фондів (Пенсійного фонду, фондів соціального страхування, недержавних пенсійних

фондів) або коштів Державного бюджету. Законодавство чітко визначає категорії осіб, які мають право на таке забезпечення. Головною метою соціального забезпечення є задоволення базових потреб людей, які втратили основні джерела для існування [7, с. 90].

Водночас, беручи до уваги специфічні риси пенсійного забезпечення, науковці формулюють власне розуміння цього поняття як системи інститутів, правил і механізмів взаємодії, що акумулює кошти через оподаткування (розподільча система) та страхування (накопичувальна система) та компенсує наслідки передбачуваних соціальних ризиків (таких як настання старості, інвалідності, втрата годувальника) відповідно до встановлених соціальних технологій та національних правил, мінімізуючи зміну фінансового стану громадян [7, с. 90].

Тим не менше, з огляду на зазначене виділимо характерні ознаки пенсійного забезпечення на рис. 1.1). З огляду на рис. 1.1. пенсійне забезпечення постає як складна багаторівнева система, покликана забезпечити стабільний рівень доходів для найбільш вразливих категорій населення в умовах настання соціальних ризиків шляхом акумулювання та розподілу коштів відповідно до законодавчо встановлених норм і правил.

Рис. 1.1. Ознаки пенсійного забезпечення

Примітка: складено автором на основі наведених джерел [46, с. 135-138]

Також, незважаючи на різноманітність наукових підходів до визначення поняття та сутності пенсійного забезпечення, у юридичній літературі можна виділити низку загальних ознак, характерних для цього явища. Зокрема, пенсійне забезпечення передбачає:

- надання матеріальної підтримки певним категоріям громадян;
- виникнення права на таке забезпечення у осіб, які з об'єктивних причин (вік, стан здоров'я, втрата годувальника тощо) не можуть самостійно забезпечити свої потреби;
- використання для надання матеріальної підтримки спеціальних цільових фондів;
- чітке законодавче визначення категорій осіб, які мають право на пенсійне забезпечення;
- нормативне регулювання підстав, за наявності яких виникає право на отримання пенсійного забезпечення [10, с. 13-14].

Таким чином, незважаючи на відмінності в підходах до тлумачення сутності пенсійного забезпечення, у науковій літературі виокремлюється низка універсальних ознак, які дозволяють ідентифікувати це явище. Зокрема, пенсійне забезпечення постає як система надання державою матеріальної допомоги визначеним законом категоріям громадян, які через об'єктивні життєві обставини не можуть самостійно забезпечити своє існування. Водночас надання такої допомоги здійснюється через спеціально створені для цього фонди та регламентується відповідними нормативно-правовими актами.

В свою чергу, усі дослідники одностайні в тому, що пенсійне забезпечення є невід'ємною складовою системи соціального забезпечення. Питання пенсійного забезпечення набуло особливої актуальності в нашій державі, перетворившись на одну з найгостріших соціально-економічних проблем сучасності. Низький рівень оплати праці, інфляційні процеси та високий середній вік виходу на пенсію не дозволяють пенсіонерам

розраховувати на достатній рівень пенсійного забезпечення для задоволення їхніх життєвих потреб.

1.2 Особливості системи пенсійного забезпечення в Україні

Забезпечення гідного рівня життя для громадян похилого віку, осіб з інвалідністю та осіб, які втратили годувальника, є однією з ключових функцій системи соціального захисту в будь-якій країні. Водночас, така система становить значне фінансове навантаження на працездатне населення, яке має сплачувати відповідні внески. В свою чергу, ефективність пенсійного забезпечення є вкрай важливим питанням, адже вона безпосередньо впливає на якість життя людей старшого покоління та впевненість у майбутньому для тих, хто нині працює. Крім того, стабільність у суспільстві значною мірою залежить від того, наскільки добре функціонує ця система.

В умовах економічної нестабільності, військового конфлікту, міграційних процесів, безробіття та старіння населення, діюча в Україні пенсійна система не забезпечує громадян гідним, надійним та постійним доходом. Тому дослідження сучасного стану пенсійного забезпечення та пошук шляхів його вдосконалення є нагальним завданням на сьогоднішній день.

Сучасна пенсійна система України, що базується на загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні, сформувалася в результаті еволюційних змін інституту пенсійного забезпечення після здобуття країною незалежності на початку 90-х років ХХ століття. Історично в Україні існувала однорівнева солідарна система пенсійного забезпечення, яка відповідала адміністративно-командній моделі управління економікою. Однак з метою запобігання бідності в умовах ринкової економіки в 2004 році була запроваджена трирівнева страхова пенсійна система, що ґрунтується на демократичних принципах, викладених у Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [30].

Трансформація пенсійної системи України відбувалася з огляду на загальносвітові тенденції та була зумовлена необхідністю адаптації до нових

економічних реалій після розпаду Радянського Союзу. Систему пенсійного забезпечення України ми відобразили на рис. 1.2.

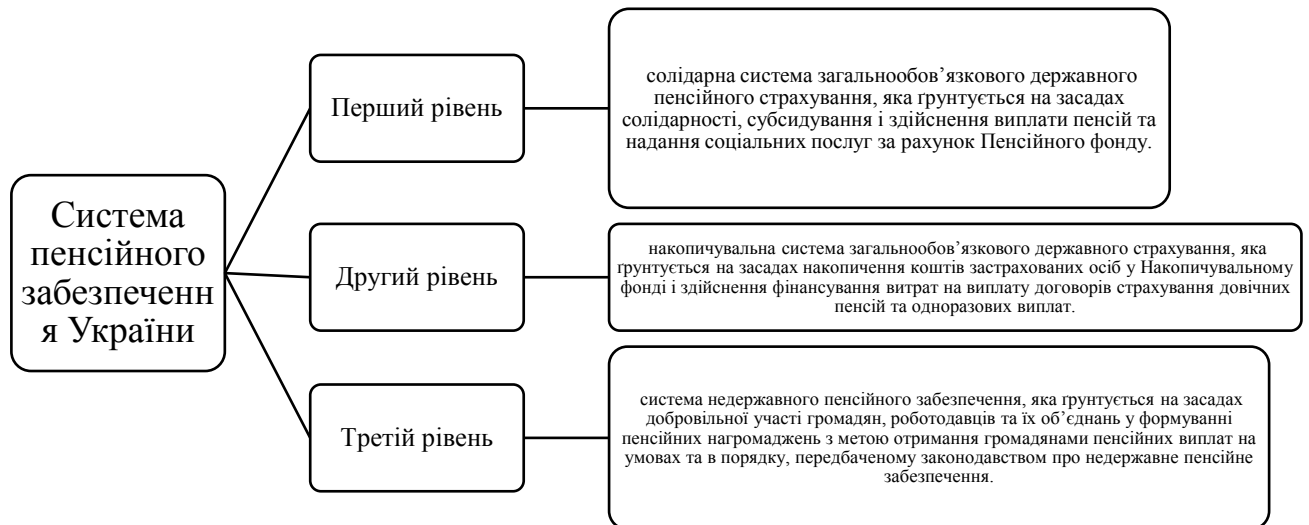

Рис. 1.2. Структура системи пенсійного забезпечення України

Примітка: побудовано на основі джерела [19, с. 20].

На основі рис. 1.2. можна виділити такі характерні риси системи пенсійного забезпечення України:

1. Три рівні системи:

- Перший рівень - солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

- Другий рівень - накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

- Третій рівень - система недержавного пенсійного забезпечення.

2. Солідарна система базується на засадах солідарності, субсидування та здійснення виплат пенсій і надання соціальних послуг за рахунок Пенсійного фонду.

3. Накопичувальна система передбачає накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді і виплату довічних пенсій та одноразових виплат.

4. Система недержавного пенсійного забезпечення ґрунтується на добровільній участі громадян, роботодавців та їх об'єднань, з метою отримання

громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбаченому законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Також, аналізуючи систему пенсійного забезпечення України (див. рис. 1.2), можна відзначити, що перший та другий її рівні належать до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Водночас другий та третій рівні є складовими системи накопичувального пенсійного забезпечення.

Перший рівень пенсійної системи України являє собою солідарну систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Вона ґрунтується на принципах солідарності поколінь та субсидування, а виплати пенсій та надання соціальних послуг здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України.

Обов'язкові відрахування до Пенсійного фонду (35,2%: 33,2% сплачує роботодавець, 2% - працівник) зазвичай здійснюються бухгалтерією підприємства під час нарахування заробітної плати працівникам. Фактично, Пенсійний фонд є своєрідним «грошовим мішком», куди спочатку надходять всі відрахування із заробітних плат, а потім відбувається розподіл цих коштів серед пенсіонерів після досягнення ними пенсійного віку [45].

Важливо зазначити, що органи Пенсійного фонду ведуть персоніфікований облік надходжень страхових внесків кожного громадянина України. Фонд забезпечує функціонування єдиного автоматизованого банку даних про застрахованих осіб та займається нарахуванням і виплатою державних пенсій.

Однак, спостерігається тенденція скорочення частки працюючого населення та збільшення кількості пенсіонерів. Демографічні та економічні прогнози вказують на високі ризики того, що в майбутньому пенсійних внесків працівників може бути недостатньо для забезпечення пенсійних виплат, якщо не реформувати існуючу систему.

Другий рівень пенсійної системи України являє собою накопичувальну складову загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Планувалося, що він буде запроваджений у 2012 році. За задумом, частина

обов'язкових пенсійних відрахувань (до 7% від заробітної плати працівника) мала спрямовуватися на персональні рахунки громадян. Ці кошти передбачалося інвестувати в економіку України, а отриманий інвестиційний дохід мав збільшувати розміри майбутніх пенсійних виплат.

Загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення передбачає, що частина внесків до Пенсійного фонду України буде спрямовуватися до державного Накопичувального пенсійного фонду. Такі внески матимуть персоніфікований характер і обліковуватимуться на індивідуальних пенсійних рахунках громадян. Кошти Накопичувального фонду інвестуються в економіку України з метою захисту їх від інфляції, отримання інвестиційного доходу та забезпечення потреб держави у фінансуванні довгострокових інвестиційних проектів. Все це має сприяти загальному економічному зростанню країни.

Управління пенсійними активами здійснюватимуть спеціалізовані компанії з управління активами, відібрані на конкурсній основі. Ці компанії діють у межах законодавчо встановлених обмежень щодо напрямків інвестування для захисту інтересів громадян і стабільного збільшення їхніх коштів. Безпосереднє зберігання пенсійних активів покладатиметься на банківську установу - Зберігача, яка контролюватиме використання цих коштів.

Наразі впровадження другого рівня пенсійної системи планується розпочати у рік, коли буде досягнуто бездефіцитності Пенсійного фонду. За оцінками, загальний дефіцит Пенсійного фонду на 2011 рік було заплановано у розмірі 58 млрд грн, тоді як сума, яку уряд розраховував заощадити після проведення пенсійної реформи, становила 1,7 млрд грн.

Чинне законодавство України передбачає кілька способів реалізації третього рівня пенсійного забезпечення, який є недержавним і необов'язковим для участі. По-перше, це може відбуватися через недержавні пенсійні фонди шляхом укладання пенсійних контрактів між адміністраторами фондів та вкладниками. По-друге, можливе залучення страхових компаній для укладання договорів про страхування довічної пенсії, страхування ризиків інвалідності чи смерті учасника фонду. Також передбачена можливість відкриття пенсійних

депозитних рахунків у банках для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної Фондом гарантування вкладів фізичних осіб [4, с. 149; 6].

Важливо відзначити, що не зважаючи на існуючу систему пенсійного забезпечення, основна мета пенсійної системи будь-якої країни полягає у гарантуванні громадянам реального, надійного, стабільного та гідного доходу після досягнення ними похилого віку, настання інвалідності, втрати годувальника чи в інших подібних життєвих обставинах. При цьому розмір такого доходу має відповідати внеску, який кожна особа робила протягом періоду своєї економічної активності. Однак на сучасному етапі розвитку система пенсійного забезпечення в Україні не відповідає зазначеним вимогам і не гарантує пенсіонерам достойного рівня пенсійних виплат. Це створює значні проблеми для фінансової системи держави.

В свою чергу, Закони України «Про пенсійне забезпечення» та «Про недержавне пенсійне забезпечення», прийняті з метою вирішення поточних проблем у галузі пенсійного забезпечення, не зуміли забезпечити створення пенсійної системи, яка відповідала б потребам пенсіонерів. На даний момент, при вирішенні проблем у цій сфері, звертають особливу увагу на розвиток економіки в майбутньому. Одним із найважливіших питань є узгодження пенсійної та податкової систем. Це стало актуальним в зв'язку з новою концепцією розвитку України, яка передбачає створення багатьох нових робочих місць [20].

Отже, з огляду на проведений аналіз, важливо відзначити, що система пенсійного забезпечення України є багаторівневою і включає солідарний, накопичувальний і недержавний рівні, що дозволяє диверсифікувати джерела пенсійних виплат.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

2.1. Сучасні тенденції розвитку системи пенсійного забезпечення

У світлі воєнного стану, який наразі панує в Україні, питання пенсійного забезпечення набуває особливого значення. Незважаючи на безпрецедентні виклики, основна мета пенсійної системи залишається незмінною - забезпечити гідний рівень життя громадян після досягнення певного віку, втрати годувальника або у випадку інвалідності [25, с. 12]. Проте, реалії війни суттєво вплинули на функціонування цієї системи. Економічні труднощі, спричинені бойовими діями, призвели до відсутності індексації пенсій та заробітних плат, а також підірвали довіру до банківської системи. Як наслідок, більшість громадян опинилися за межею бідності, не маючи достатньо коштів для забезпечення гідного рівня життя. Крім того, багато хто не має необхідного страхового стажу для отримання пенсії через вимушені переміщення та втрату роботи.

У цій критичній ситуації основний тягар пенсійного забезпечення лягає на кошти Пенсійного фонду України. Однак, солідарна система, що базується на підтримці між поколіннями, не може самотійно впоратися з існуючими фінансовими та демографічними викликами. Необхідні системні реформи та ефективні механізми контролю за використанням коштів Пенсійного фонду задля забезпечення гідних умов життя пенсіонерів та майбутніх поколінь.

Демографічна ситуація відіграє ключову роль у визначенні стану та перспектив розвитку пенсійної системи. В Україні, як і в більшості країн світу, спостерігається процес старіння населення, що безпосередньо впливає на роботу пенсійної системи. Наразі в Україні на 10 осіб, які сплачують страхові внески, припадає 13 пенсіонерів [44]. Така невтішна статистика змушує державу постійно дотувати Пенсійний фонд. Очевидно, що така модель не

може бути стійкою у майбутньому. Тому, в умовах війни та демографічних змін необхідно вживати заходів для забезпечення стійкості пенсійної системи. Це може вимагати непопулярних, але необхідних рішень задля збереження гідного рівня життя теперішніх та майбутніх пенсіонерів.

Для того аби висвітлити загальну картину, ми вважаємо за потрібне відобразити структуру та приблизне навантаження населення за період 2018-2022 років в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Структура та навантаження населення України за 2018-2022 роки

№	Рік	Населення, млн	Вік
1.	2018	42.4	0-14 років: 15.5%, 15-64 років: 69.2%, 65 років і старші: 15.3%
2.	2019	42.3	0-14 років: 15.3%, 15-64 років: 69.2%, 65 років і старші: 15.5%
3.	2020	42.2	0-14 років: 15.1%, 15-64 років: 69.3%, 65 років і старші: 15.6%
4.	2021	42.1	0-14 років: 14.9%, 15-64 років: 69.4%, 65 років і старші: 15.7%
5.	2022	43.79	0-14 років: 14.8%, 15-64 років: 69.5%, 65 років і старші: 15.7%

Примітка: побудовано автором на основі джерела [8-9]

Аналізуючи таблицю 2.1. бачимо, що загальна чисельність населення України поступово зменшувалася з 2018 по 2021 рік, з 42,4 млн в 2018 році до 42,1 млн в 2021 році. Однак у 2022 році спостерігається значне збільшення кількості населення до 43,79 млн осіб. Це може бути пов'язано з припливом внутрішньо переміщених осіб та біженців внаслідок повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Вікова структура населення демонструє поступове старіння. Частка населення у віці 0-14 років (діти та підлітки) зменшилася з 15,5% у 2018 році до 14,8% у 2022 році. Натомість частка осіб у віці 65 років і старше (літні люди) збільшилася з 15,3% у 2018 році до 15,7% у 2022 році.

Найбільшу частку населення становить працездатне населення у віці 15-64 років. Ця група залишалася відносно стабільною протягом досліджуваного періоду, коливаючись у межах 69,2-69,5%.

Важливо відзначити, що дані свідчать про неминуче демографічне старіння населення України, що є загальносвітовою тенденцією. Зменшення

частки дітей та підлітків і збільшення частки літніх людей може призвести до додаткового навантаження на систему соціального забезпечення та охорони здоров'я в майбутньому. Різке збільшення загальної чисельності населення у 2022 році може спричинити додаткове навантаження на ринок праці, систему освіти, житлово-комунальну сферу та інші сектори економіки в короткостроковій перспективі.

З огляду на аналіз демографічної ситуації, вважаємо за необхідне перейти до оцінки забезпечення населення (пенсія, прожитковий мінімум та заробітна плата). Таку оцінку ми вирішили представити в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Основні показники фінансової забезпеченості населення в сучасних умовах

№	Рік	Розмір пенсії (грн/міс)	Прожитковий мінімум (грн/міс)	Середня зарплата (грн/міс)
1.	2018	1 776	1 777	9 161
2.	2019	2 046	1 853	10 725
3.	2020	2 177	2 118	11 823
4.	2021	2 320	2 189	13 030
5.	2022	2 465	2 293	14 211
6.	2023	2 620	2 397	15 620

Примітка: побудовано автором на основі джерела [23]

Аналізуючи таблицю 2.2. бачимо, що спостерігається стійка тенденція до зростання всіх трьох показників протягом 2018-2023 років, що свідчить про підвищення рівня життя населення. Середня зарплата демонструє найбільші темпи зростання, збільшившись з 9161 грн/міс у 2018 році до прогнозованих 15620 грн/міс у 2023 році. Це відображає позитивну динаміку на ринку праці та підвищення продуктивності економіки. Розмір пенсій також зростає, але повільнішими темпами, ніж середня зарплата. Він збільшився з 1776 грн/міс у 2018 році до прогнозованих 2620 грн/міс у 2023 році. Це може свідчити про поступове підвищення рівня життя пенсіонерів, але й про збереження розриву між рівнем оплати праці та пенсійним забезпеченням. Прожитковий мінімум зростає найповільнішими темпами, з 1777 грн/міс у 2018 році до прогнозованих 2397 грн/міс у 2023 році. Це може вказувати на певне відставання офіційного прожиткового мінімуму від реальних витрат на споживчий кошик.

Співвідношення між середньою зарплатою, розміром пенсії та прожитковим мінімумом дещо змінюється на користь зарплати та пенсії. Це може свідчити про поступове зменшення розриву між доходами працюючого та непрацюючого населення.

Незважаючи на позитивну динаміку, рівень доходів населення залишається відносно низьким у порівнянні з розвинутими країнами, що вимагає подальших зусиль для підвищення продуктивності економіки та покращення соціальних стандартів.

Загалом, дані демонструють поступове підвищення фінансової забезпеченості населення в Україні, що є позитивною тенденцією. Однак необхідно продовжувати роботу над підвищенням рівня доходів та соціальних стандартів для забезпечення гідного рівня життя громадян.

Тим не менше, відзначимо, що питання фінансового забезпечення громадян тісно пов'язане з пенсійним забезпеченням у країні. Адже основним джерелом наповнення Пенсійного фонду є відрахування з заробітних плат працюючого населення. Тож рівень доходів безпосередньо впливає на спроможність держави забезпечувати гідний рівень життя пенсіонерам.

За умов воєнного стану, коли економіка зазнає суттєвих втрат, а значна частина робочих місць втрачена, фінансове становище громадян різко погіршилося. Це негативно позначається на наповненні Пенсійного фонду та здатності держави виплачувати пенсії на належному рівні. Водночас зростання цін на товари першої необхідності та комунальні послуги вимагає підвищення прожиткового мінімуму та відповідного збільшення пенсійних виплат.

Така ситуація змушує уряд шукати нові джерела фінансування для забезпечення соціальних гарантій пенсіонерам. Серед можливих шляхів - збільшення податкового навантаження на бізнес, залучення міжнародної фінансової допомоги, оптимізація видатків бюджету. Проте всі ці заходи є вкрай непростими в умовах військового часу.

Отже, зміцнення економіки, відновлення робочих місць та підвищення доходів населення є запорукою стабільності пенсійної системи. Лише за таких

умов держава зможе гарантувати гідне життя своїм найбільш вразливим громадянам - людям похилого віку та інвалідам. Тож питання належного фінансового забезпечення всіх верств населення має стати ключовим пріоритетом як в умовах війни, так і в повоєнний період.

Безперечно, пенсійна система є динамічною структурою, що потребує постійного моніторингу та адаптації до соціально-економічних реалій. Одним із ключових індикаторів еволюції пенсійної системи є нормативно-правове регулювання, яке відображає трансформацію державної політики у цій сфері. Таблиця 2.3 демонструє хронологічну прогресію змін у пенсійному законодавстві України, що свідчить про неперервний процес удосконалення пенсійної системи з метою забезпечення її сталості, адекватності та відповідності сучасним викликам і потребам суспільства. Ретельний аналіз цих законодавчих змін дозволить виявити тенденції та напрямки реформування, а також оцінити ефективність імплементованих заходів у контексті гарантування гідного рівня життя пенсіонерів.

Таблиця 2.3

Динаміка ключових параметрів пенсійної системи України у 2018-2023 роках

№	Рік	Мінімальний розмір пенсії	Середня розмір пенсії	Мінімальний стаж для пенсії	Вік виходу на пенсію
1.	2018	1496 грн	2823 грн	15 років	60 років для жінок, 62 роки для чоловіків
2.	2019	1546 грн	2974 грн	15 років	60 років для жінок, 62 роки для чоловіків
3.	2020	1553 грн	3113 грн	15 років	60 років для жінок, 62 роки для чоловіків
4.	2021	1650 грн	3326 грн	15 років	60 років для жінок та чоловіків;
5.	2022	1780 грн	3671 грн	15 років	60 років для жінок та чоловіків;
6.	2023	1940 грн	4099 грн	15 років	60 - 63 - 65 років для жінок та чоловіків.

Примітка: побудовано автором на основі джерела [23]

Аналіз параметрів пенсійної системи України в період з 2018 по 2023 роки демонструє певні тенденції та зміни, спрямовані на покращення матеріального забезпечення пенсіонерів та реформування умов виходу на

пенсію. Дані, представлені в табл. 2.3, свідчать про поступове зростання мінімального та середнього розмірів пенсійних виплат протягом зазначеного періоду. Зокрема, мінімальний розмір пенсії збільшився з 1496 гривень у 2018 році до 1940 гривень у 2023 році, а середня пенсія зросла з 2823 гривень до 4099 гривень відповідно. Це може бути пов'язано із загальним підвищенням рівня доходів населення та індексацією пенсій з метою компенсації інфляційних процесів.

Щодо вимог до страхового стажу для отримання пенсії, протягом аналізованого періоду мінімальний стаж залишався незмінним і становив 15 років. Однак, у 2023 році відбулися суттєві зміни в питанні пенсійного віку. Якщо в період з 2018 по 2022 роки пенсійний вік складав 60 років для жінок та 62 роки для чоловіків, то в 2023 році було запроваджено гнучку систему виходу на пенсію, яка залежить від тривалості страхового стажу особи. Зокрема, за наявності 20-29 років стажу пенсійний вік становить 63 роки, за 30 років стажу – 60 років, а за наявності 35 і більше років стажу – 65 років.

Така реформа пенсійної системи може бути розглянута як спроба стимулювати більш тривалу трудову діяльність для накопичення достатнього страхового стажу та забезпечити гідний рівень життя пенсіонерів. Загалом, аналіз показників засвідчує тенденцію до поліпшення матеріального становища пенсіонерів шляхом підвищення розмірів пенсійних виплат та впровадження гнучкої системи виходу на пенсію, яка враховує тривалість трудового стажу.

Натепер важливим є дослідження нової пенсійної реформи в Україні, яка відбулася у 2023 році, зокрема умов та порядку виходу на пенсію. Ключовим моментом є визначення віку виходу на пенсію, що регулюється Законом України від 09.07.2003 р. №1058 «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [30]. Вік визначається залежно від тривалості страхового стажу особи на момент досягнення 60 років. У 2023 році для виходу на пенсію після 60 років чоловікам та жінкам необхідно мати страховий стаж не менше 30 років. За наявності стажу від 20 до 30 років особа здобуває право на призначення пенсії після досягнення 63 років, а зі стажем від 15 до 20 років -

після 65 років (ст. 26 Закону №1058) [30]. Для отримання необхідного стажу особа може продовжити працювати або докупити його відповідно до законодавства.

Другим важливим моментом є страховий стаж, від якого залежить розмір пенсії. Застосовується методика, де величина оцінки вартості одного року стажу на рівні 1% визначає розмір пенсійної виплати як відсоток від заробітку для обчислення пенсії, що дорівнює тривалості стажу в роках. Зарахування місяця до стажу вважається повним за умови сплати не менше мінімального страхового внеску 1474 грн (згідно із законодавством). Якщо стажу бракує, передбачена можливість його докупити шляхом сплати єдиного внеску за період без внесків у розмірі не меншому за подвійний мінімальний внесок на час укладання договору (ст. 10 Закону №2464) [31]. Це дозволяє особам без роботи та доходів (на відпустці, безробітним тощо) накопичити необхідний стаж.

Третім ключовим фактором для визначення розміру пенсії є заробітна плата особи. Для обчислення пенсії враховується заробіток за період роботи з 1 липня 2000 року до місяця, що передує зверненню за пенсією. Застосовується індивідуальний коефіцієнт заробітку, який порівнює дохід особи із середньою зарплатою в країні за кожен місяць роботи. Розмір доходу визначається шляхом множення коефіцієнту на середню зарплату в країні за 3 роки до призначення пенсії. У 2023 році використовуватиметься показник середньої зарплати за 2020-2022 роки. Максимальний розмір пенсії обмежений законом. Після визначення показника за 2020-2022 роки всі пенсії 2023 року будуть перераховані. Для пенсій до 2023 року застосовуються різні показники середньої зарплати залежно від року призначення (ст. 40 Закону №1058) [30]. Пенсія може бути зупинена за порушення умов її отримання чи надання недостовірних даних про заробіток.

Четвертим важливим аспектом є щорічна індексація пенсій відповідно до ст. 42 Закону №1058 [30]. Щороку з 1 березня проводиться перерахунок пенсій з використанням показника середньої зарплати, який враховувався при

обчисленні пенсії. Цей показник збільшується на коефіцієнт, що складається з 50% зростання середньої зарплати за останні 3 роки та 50% зростання споживчих цін за попередній рік порівняно з показниками за 3 календарні роки, що передували року індексації. Порядок затверджено постановою №124: підвищується показник середньої зарплати на 01.10.2017 на коефіцієнти збільшення з 2019 року до року, що передує індексації. У 2023 році через коефіцієнти 1,17; 1,11; 1,11; 1,14 підвищиться показник 6186,32 грн. Однак згідно із Законом №2710 у 2023 році індексація проводитиметься за новими умовами від Кабміну, що може відрізнятись від звичайної процедури.

Таким чином, можемо побачити, що пенсійна система виступає ключовим елементом соціального захисту населення в будь-якій державі. Її ефективне функціонування безпосередньо впливає на добробут громадян та загальну стабільність у суспільстві. Однак, наразі пенсійна система України залишається недосконалою та не відповідає сучасним вимогам. Створення належної трирівневої системи пенсійного забезпечення досі не відбулося, що стримує досягнення європейських стандартів життя в Україні.

Необхідність реформування пенсійного забезпечення зумовлена низкою об'єктивних факторів економічного, демографічного та соціально-політичного характеру. Незважаючи на те, що напрями реформування пенсійної системи були визначені понад десятиліття тому, імплементація реформи відбувається повільно та неоднозначно. Недосконалість пенсійної системи України є нагальною проблемою, яка потребує невідкладної уваги та вирішення. Сучасна криза державної пенсійної системи значною мірою пов'язана із самою системою пенсійного забезпечення, а також відповідним законодавством.

Проте, існує сподівання, що шляхом обґрунтованих рішень та системних заходів вдасться оптимізувати ситуацію та забезпечити гідний рівень пенсійного забезпечення для всіх громадян України. Для цього необхідно проаналізувати існуючі недоліки та виклики, а також розробити комплексну стратегію реформування пенсійної системи з урахуванням кращих світових практик та національної специфіки.

2.2. Оцінка діяльності Пенсійного фонду України в системі пенсійного забезпечення України

Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, відповідальним за організацію та керівництво солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення [29]. Його основні функції - збір, накопичення та облік страхових внесків, призначення та фінансування виплати пенсій, допомоги на поховання та інших соціальних виплат. Пенсійний фонд відіграє ключову роль у забезпеченні гідного рівня життя громадян після виходу на пенсію. Сучасна пенсійна система України сформувалась у 90-х роках шляхом трансформації пенсійного забезпечення в рамках загальної системи соціального страхування. У 1990 році було створено Пенсійний фонд для акумуляції внесків та виплат згідно з Законом «Про пенсійне забезпечення». Після набуття чинності цього Закону в 1991 році Фонд став самостійною фінансовою інституцією з власними механізмами розподілу пенсій на основі внесків громадян.

Основними джерелами формування коштів Пенсійного фонду України є [17, с. 158]:

- страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, за винятком внесків до Накопичувального фонду;
- інвестиційний дохід від інвестування резервів для покриття майбутнього дефіциту бюджету Фонду;
- кошти з Державного бюджету та цільових фондів згідно із Законом «Про пенсійне страхування»;
- надходження від фінансових санкцій та штрафів за порушення порядку нарахування, обчислення та сплати страхових внесків, а також використання коштів Фонду;
- благодійні та добровільні внески юридичних і фізичних осіб;

– інші надходження відповідно до законодавства.

Пенсійний Фонд України (далі - ПФУ) відіграє ключову роль у забезпеченні фінансової стабільності системи пенсійного страхування. Однак, згідно з наведеними статистичними даними, спостерігається значний дефіцит власних надходжень ПФУ порівняно з видатками на виплату пенсій (див. табл. 2.4). У 2022 році загальна сума видатків ПФУ становила 589,7 млрд. грн., тоді як власні надходження склали лише 334,7 млрд. грн., що становить 56,7% від обсягу видатків. Для покриття різниці між видатками та власними надходженнями ПФУ отримав 210,4 млрд. грн. з державного бюджету [9; 16].

Таблиця 2.4

Динаміка доходів та видатків ПФУ у 2018-2022 роках, млрд. грн.

Показник	Роки				
	2018	2019	2020	2021	2022
Видатки	358,6	435,9	395,3	520,4	589,7
Доходи	352,2	434,8	378	334,7	403,9
Власні надходження	202,1	241,7	226,7	334,9	334,7
Державний бюджет	150,1	193,1	151,3	204,2	210,4

Примітка: побудовано автором на основі джерела [23]

Аналіз динаміки доходів та видатків ПФУ у 2018-2022 роках передбачених в табл. 2.4. демонструє зростаючу тенденцію як видатків, так і доходів Фонду. Проте, темпи зростання видатків є вищими, ніж темпи зростання власних надходжень, що призводить до поглиблення дефіциту бюджету ПФУ. Найбільший розрив між видатками та доходами спостерігався у 2021 та 2022 роках, що може бути пов'язано з додатковими соціальними виплатами в умовах пандемії COVID-19 та військової агресії російської федерації проти України.

Незважаючи на зростання власних надходжень ПФУ на 65,6 млрд. грн. протягом 2018-2022 років, залежність Фонду від державного бюджету залишається високою. Кошти з державного бюджету у 2022 році склали 210,4 млрд. грн., що становить 35,7% від загальної суми видатків ПФУ. Така ситуація свідчить про необхідність реформування системи пенсійного страхування в

Україні з метою збільшення власних надходжень ПФУ та зменшення навантаження на державний бюджет.

Можливими шляхами вирішення проблеми дефіциту ПФУ можуть бути: підвищення ставок внесків на пенсійне страхування, розширення бази нарахування внесків, детінізація зайнятості та заробітної плати, стимулювання розвитку недержавного пенсійного страхування. Крім того, доцільним є впровадження механізмів довгострокового інвестування коштів ПФУ з метою отримання додаткових інвестиційних доходів.

Попри складні реалії, Пенсійний фонд України продовжує функціонувати та надавати послуги пенсійного забезпечення. Збір та аналіз статистичних даних щодо кількості зареєстрованих пенсіонерів та обсягів їхніх соціальних виплат має вагомe значення для соціально-економічних процесів держави, оскільки безпосередньо впливає на формування відповідних видатків державного бюджету. Тому актуальним є висвітлення статистичних показників загальної чисельності пенсіонерів в Україні табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Динаміка кількості пенсіонерів в Україні

№	Показники	2019	2020	2021	2022
1.	Усього пенсіонерів, тис. осіб	11470 млн.	11335 млн.	11131 млн.	108411 млн.
2.	за віком	8693 млн.	8535 млн.	8330 млн.	8052 млн.
3.	по інвалідності	1415 млн.	1454 млн.	1479 млн.	1479 млн.
4.	у разі втрати годувальника	646 тис.	649 тис.	641 тис.	638 тис.
5.	за вислугу років	629 тис.	616 тис.	604 тис.	588 тис.
6.	соціальні пенсії	84 тис.	78 тис.	73 тис.	68 тис.
7.	довічне грошове утримання суддів у відставці (при повному і неповному стажі роботи)	3 тис.	3 тис.	4 тис.	4 тис.

Примітка: побудовано автором на основі джерела [37, с. 34]

Динаміка кількості пенсіонерів в Україні за період з 2019 по 2022 рік демонструє певні тенденції, які варто проаналізувати. Дані, наведені в таблиці 2.5, свідчать про те, що загальна кількість пенсіонерів в Україні поступово зменшувалася з 11470 тисяч осіб у 2019 році до 10841 тисячі осіб у 2022 році. Цю тенденцію можна пояснити декількома факторами, зокрема, демографічними змінами, міграційними процесами та реформами в пенсійній системі.

Найбільшу категорію пенсіонерів складають особи, які отримують пенсію за віком. Їх кількість також демонструє спадну динаміку, зменшившись з 8693 тисяч осіб у 2019 році до 8052 тисяч осіб у 2022 році. Це може бути пов'язано зі змінами у пенсійному законодавстві, зокрема, підвищенням пенсійного віку та вимог до страхового стажу.

Кількість пенсіонерів, які отримують пенсію по інвалідності, навпаки, зросла з 1415 тисяч осіб у 2019 році до 1479 тисяч осіб у 2022 році. Це може бути наслідком як демографічних факторів, так і змін у критеріях визначення інвалідності та процедурі її встановлення.

Інші категорії пенсіонерів, такі як ті, що отримують пенсію у разі втрати годувальника, за вислугу років, соціальні пенсії та довічне грошове утримання суддів у відставці, демонструють незначні коливання протягом аналізованого періоду.

Також, із сказаного впливає відзначити середній розмір виплати пенсії за місяць в рис. 2. 1.

Рис. 2.1. Мінімальний розмір призначеної пенсії за категоріями з 2020 по 2022 роки

Примітка: побудовано автором на основі джерела [40]

Згідно з даними Пенсійного фонду України, станом на початок 2023 року середній розмір пенсійних виплат в Україні становив близько 3641 гривні на місяць. Однак, варто зазначити, що це лише усереднений показник, тоді як фактичний розмір пенсії може суттєво відрізнятись залежно від низки факторів, таких як тривалість трудового стажу, рівень заробітної плати під час трудової діяльності та категорія пенсійного забезпечення. Крім того, середній розмір пенсійних виплат в Україні залишається досить низьким порівняно з іншими європейськими державами. Зокрема, у країнах Центральної Європи, таких як Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина, середні пенсії перевищують український показник більш ніж удвічі. Тож питання підвищення рівня пенсійного забезпечення в Україні залишається актуальним і потребує пріоритетної уваги з боку урядових структур та громадськості для вирішення в найближчій перспективі шляхом системних реформ та збалансованої пенсійної політики.

На основі аналізу статистичних даних та динаміки пенсійних виплат можна зробити висновок, що в Україні спостерігається тенденція до зменшення кількості пенсіонерів, що призводить до скорочення видатків на соціальне забезпечення. Уряд вживає заходів для забезпечення зростання розміру пенсійних виплат, проте середній рівень пенсій в Україні залишається досить низьким порівняно з іншими країнами.

Розмір пенсійних виплат зазнає впливу низки факторів, таких як демографічні зміни, економічна ситуація, реформування пенсійної системи тощо. Незважаючи на зусилля уряду, середній розмір призначуваних пенсій може коливатися. Водночас спостерігається позитивна динаміка зростання доходів Пенсійного фонду України, які у 2022 році порівняно з попереднім періодом зросли на 108,6 млрд грн, що є сприятливим індикатором для бюджетної системи.

Крім того, Пенсійний фонд активно здійснює інвестиційну діяльність, що дозволяє досягти двох ключових цілей: збереження пенсійних накопичень від знецінення та забезпечення додаткових довгострокових фінансових ресурсів для учасників системи, а також сприяння розвитку національної економіки шляхом інвестиційної підтримки.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Проблеми розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні

Згідно з проведеним науковим аналізом, на сучасному етапі пенсійна система України перебуває лише на початковій стадії свого розвитку, обмежуючись солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Розглянемо проблемні аспекти еволюції вітчизняного пенсійного забезпечення у хронологічному порядку:

1) 1991-2004 рр. - період, протягом якого Україна застосовувала застарілі норми пенсійного забезпечення, успадковані від командно-адміністративної економічної моделі. На відміну від багатьох інших пострадянських держав, наша країна не здійснила ґрунтовних пенсійних реформ, залишаючись на шляху до належного рівня пенсійного захисту громадян. Протягом зазначеного періоду пенсійне забезпечення українців зводилося до: розширення існуючих та запровадження нових пільг для пенсіонерів; збільшення переліку професій з правом дострокового виходу на пенсію за віком та пенсію за вислугу років; поширення практики списання заборгованості зі сплати пенсійних внесків; встановлення для державних службовців, службовців місцевого самоврядування, народних депутатів та їх помічників, наукових і науково-педагогічних працівників, журналістів, суддів, прокурорів спеціальних пенсій.

2) 2004-2010 рр. - перехідний етап реформування вітчизняної пенсійної системи, коли було здійснено низку заходів, спрямованих на

зміцнення її фінансової стійкості та підвищення рівня соціального захисту пенсіонерів. У цей період було запроваджено обов'язкову накопичувальну складову пенсійної системи, що дозволило громадянам відкривати персональні пенсійні рахунки для акумулювання коштів на майбутнє пенсійне забезпечення. Також були внесені зміни до порядку обчислення пенсійних виплат, зокрема - шляхом врахування загального стажу роботи та заробітної плати під час визначення їх розміру.

3) 2010-2024 рр. - цей період характеризувався значними трансформаціями вітчизняної пенсійної системи з метою підвищення її ефективності та стабільності. Було прийнято низку законодавчих актів, спрямованих на посилення фінансової стійкості, вдосконалення механізмів обчислення пенсій, розвиток накопичувальної складової та підвищення соціального захисту пенсіонерів. Зокрема, були встановлені нові правила обчислення пенсійного коефіцієнта, що дозволило збільшити розміри пенсій для осіб з тривалим стажем роботи, запроваджено механізми пенсійної індексації для коригування виплат відповідно до динаміки інфляції та середньомісячної заробітної плати.

Важливо наголосити, що здійснення реформування пенсійної системи в Україні значно ускладнюється низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів, серед яких слід відзначити:

- складну демографічну ситуацію, зумовлену старінням населення та дисбалансом між кількістю працездатних громадян і пенсіонерів;
- високий рівень тінізації економіки, що призводить до недоотримання пенсійною системою значних обсягів страхових внесків;
- дефіцит бюджету, який унеможлиблює належне фінансування пенсійних виплат з державних коштів;
- політичний популізм, через який запроваджуються економічно необґрунтовані пільги та преференції [43, с. 75-76].

Зазначені чинники формують замкнене коло зростання бюджетного дефіциту, посилене демографічними проблемами. Додатковим викликом для

пенсійної реформи став воєнний стан, запроваджений в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації.

Для створення стійкої та ефективної пенсійної системи, здатної забезпечити гідний рівень життя майбутніх поколінь пенсіонерів, Україні необхідне комплексне рішення, яке враховуватиме усі негативні фактори та передбачатиме збалансований підхід до реформування.

Проведений комплексний аналіз системи пенсійного забезпечення в Україні дозволяє виокремити низку ключових проблем, що перешкоджають її ефективному розвитку в сучасних реаліях: [1, с. 57-60]:

- Демографічні виклики: за останні десятиліття в Україні спостерігається стійка тенденція до старіння населення та зниження народжуваності. Так, за даними Держстату, якщо у 1991 році частка осіб віком 60 років і старше становила 18,3%, то у 2021 році - вже 23,6%. Водночас, коефіцієнт народжуваності знизився з 12,1 у 1991 році до 7,6 у 2021 році. Це призводить до зростання демографічного навантаження на працездатне населення та дефіциту пенсійних внесків для фінансування зобов'язань.

- Низький рівень зайнятості: за оцінками Міжнародної організації праці, рівень зайнятості в Україні (57,1% у 2021 р.) є одним з найнижчих у Європі. Значна частина працездатного населення не має офіційного працевлаштування, що унеможливорює сплату пенсійних внесків та формування страхового стажу.

- Недостатній розмір пенсій: станом на 2023 рік середній розмір пенсії в Україні становив близько 4099 грн., що еквівалентно приблизно 105 дол. США. Це значно нижче за рівень пенсій у країнах ЄС та створює ризик бідності для пенсіонерів.

- Дефіцит фінансових ресурсів: ефективне функціонування пенсійної системи потребує відчутних фінансових вливань, проте через економічну нестабільність та корупцію частина пенсійних внесків може використовуватись не за цільовим призначенням.

- Недовіра громадян: численні зміни правил нарахування пенсій, зволікання з виплатами, відсутність комунікації з громадськістю сформували високий рівень недовіри до вітчизняної пенсійної системи.

- Низька фінансова грамотність: за результатами досліджень USAID, лише 12% українців мають достатні знання про функціонування пенсійної системи, а майже третина громадян взагалі не розуміє важливості сплати пенсійних внесків.

- Відсутність реформ: попри численні спроби, в Україні досі не було реалізовано повномасштабного комплексного реформування пенсійної сфери відповідно до кращих світових практик та підходів.

- Непрозорість управління пенсійними активами: непрозорість діяльності Пенсійного фонду, недосконалі механізми моніторингу та звітності призводять до фінансових втрат через неефективне розпорядження пенсійними внесками.

- Воєнний стан: повномасштабна агресія російської федерації створила додаткове навантаження на пенсійну систему та підвищила актуальність її реформування.

Отже, для забезпечення сталого розвитку пенсійного забезпечення в Україні необхідна реалізація комплексної реформи на основі системного підходу, яка дозволить створити збалансовану багаторівневу пенсійну модель, адаптовану до сучасних реалій та забезпечену належним фінансуванням і прозорим управлінням.

3.2. Перспективні напрямки реформування системи пенсійного забезпечення в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду

Реформування системи пенсійного забезпечення є актуальною темою для багатьох країн світу, адже від ефективності та стійкості цієї системи залежить добробут значної частини населення. Пенсійні системи є невід'ємною складовою соціального захисту громадян і відображають специфіку

історичного розвитку, традицій та економічних можливостей кожної держави. Незважаючи на відмінності, більшість країн використовують одну з двох основних моделей соціального захисту, що включають пенсійне забезпечення: «бісмарківську» та «бевериджську».

Модель соціального захисту «бісмарківського» типу ґрунтується на принципі страхування та передбачає диференційовані виплати залежно від рівня попередніх внесків. Її метою є забезпечення певного рівня доходу для працівників після виходу на пенсію відповідно до їхнього трудового внеску. З іншого боку, «бевериджська» модель спирається на принцип солідарності та забезпечує базовий рівень пенсійних виплат для всіх громадян незалежно від їхніх попередніх внесків.

Кожна з цих моделей має свої переваги та недоліки в контексті забезпечення гідного рівня життя пенсіонерів та сталого функціонування системи пенсійного забезпечення (рис. 3.1). Вибір конкретної моделі залежить від потреб, пріоритетів та економічних можливостей держави. Проте, незважаючи на відмінності в підходах, система пенсійного забезпечення є невід'ємним елементом соціального захисту населення в усіх розвинених країнах світу.

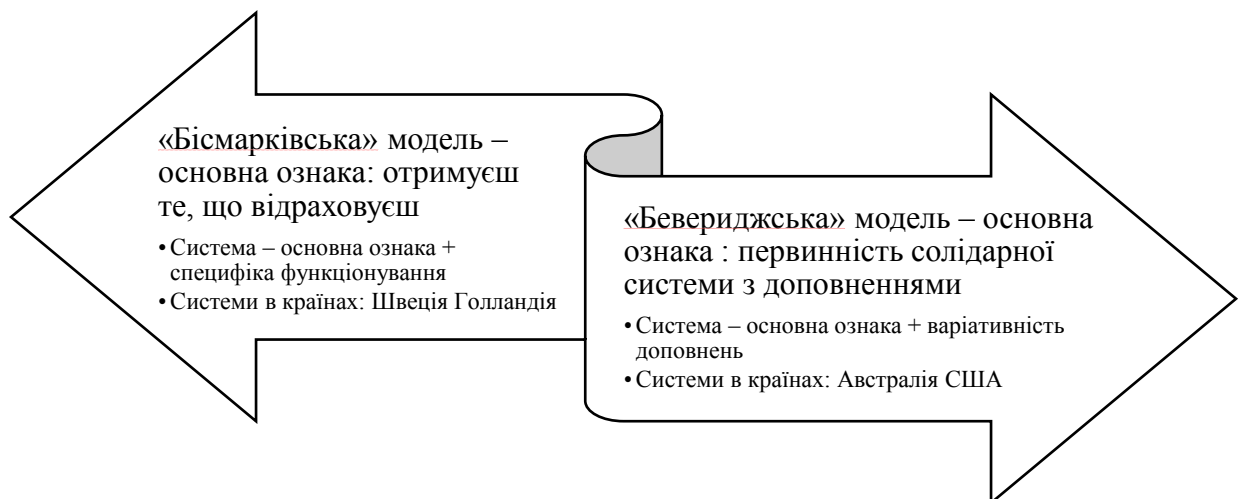

Рис. 3.1. Зв'язок між моделлю соціального захисту та системою пенсійного забезпечення (відображення основних ознак системи)

Примітка: побудовано автором на основі джерела [3]

У контексті розгляду перспективних напрямків реформування системи пенсійного забезпечення в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду, доцільно проаналізувати базові моделі соціального захисту, які слугують теоретичним підґрунтям для формування пенсійних систем різних країн світу.

Зокрема, «бісмарківська» модель соціального захисту, описана С. Білою, базується на принципі прямої залежності між рівнем соціальних виплат та тривалістю професійної діяльності людини. Ключовою ідеєю даної моделі є те, що соціальні права та захист громадян безпосередньо залежать від обсягу відрахувань, які робилися ними протягом усього трудового життя. При цьому держава виступає гарантом збереження таких відрахувань та регулятором соціально-страхових відносин. Загалом, «бісмарківська» модель залишається доволі поширеною та впливовою у світовій практиці соціального захисту [2].

Разом з тим, існують альтернативні підходи до побудови систем соціального забезпечення, які суттєво відрізняються від «бісмарківської» моделі. Прикладом такої відмінної моделі є «бевериджська» система, ґрунтована на принципі національної солідарності та фінансована за рахунок державного бюджету. На відміну від «бісмарківської» моделі, «бевериджська» не виключає комбінування з іншими формами соціального захисту, як-от страхові механізми, колективний професійний захист чи міжпрофесійний захист [3].

У контексті дослідження ефективності різних підходів до реформування систем пенсійного забезпечення, доречно проаналізувати практичний досвід країн, які успішно впровадили ті чи інші моделі пенсійного захисту. Зокрема, цінний матеріал для вивчення може надати приклад Швеції, пенсійна система якої, за оцінками багатьох науковців, є найбільш соціально-орієнтованою у світі.

Досягнення високого рівня пенсійних виплат у Швеції (60-80% від розміру заробітної плати пенсіонерів) забезпечується комплексним підходом, що поєднує солідарні та накопичувальні складові. Зокрема, кожен працівник відраховує 18,5% від зарплати, з яких 16% спрямовується до солідарної

пенсійної системи, а 2,5% - на індивідуальний накопичувальний рахунок у одному з 800 пенсійних фондів під жорстким державним контролем. Солідарна складова передбачає формування умовних індивідуальних накопичень, які індексуються залежно від зростання заробітних плат та демографічної ситуації [11, с. 1156; 41, с. 34].

Пенсійна система Австралії дійсно являє собою унікальний приклад, який варто ретельно вивчити в контексті можливого запозичення певного позитивного досвіду для реформування української системи пенсійного забезпечення.

Ключовою особливістю австралійської моделі є її універсальний характер - право на отримання пенсії мають не лише громадяни країни, але й постійні іммігранти за умови перебування на території Австралії протягом встановленого періоду (10 років, з яких 5 - безперервно) [34, с. 35-45]. Вік виходу на пенсію наразі становить 65 років для чоловіків та жінок, однак планується його поступове підвищення до 67 років [49, с. 519-524].

Пенсійне забезпечення в Австралії реалізується через два компоненти: державну солідарну та приватну накопичувальну складові. На державну пенсію можуть претендувати всі громадяни, що досягли пенсійного віку та відповідають критерію осілості, незалежно від трудового стажу.

Вартою уваги є реалізація в австралійській моделі концепції «бевериджської» системи соціального захисту, що забезпечує рівний доступ до базового пенсійного забезпечення для всіх громадян. Разом з тим, наявність приватної накопичувальної складової стимулює австралійців до додаткових індивідуальних пенсійних заощаджень для підвищення рівня майбутніх пенсійних виплат.

Пенсійна система США, безсумнівно, є однією з найбільш розвинених та багатокомпонентних у світі, що робить її цікавим прикладом для вивчення в контексті реформування української моделі пенсійного забезпечення. Ключовою особливістю американської системи є її дворівнева структура - поєднання державних і приватних пенсійних програм. Це дозволяє громадянам

США обирати оптимальні шляхи пенсійного забезпечення відповідно до індивідуальних потреб та обставин.

Важливо відзначити, що розміри пенсій у США загалом є вищими, ніж у більшості європейських країн, що свідчить про високі стандарти соціального захисту. Разом з тим, американська модель більшою мірою розрахована на самостійність та фінансову спроможність громадян, що може створювати виклики для вразливих верств населення.

Окрему увагу привертають корпоративні пенсійні програми в приватному секторі, які забезпечують додаткові виплати працівникам згідно з умовами трудових контрактів. Це стає додатковим джерелом стабільного доходу для багатьох американців на пенсії. Що стосується віку виходу на пенсію, то в США він становить 65,5 років для обох статей. Такий підвищений поріг може свідчити як про вищу продуктивність американських працівників старшого віку, так і створювати проблеми для тих, хто не може продовжувати працювати через об'єктивні перешкоди [24, с. 23-25].

Як бачимо, кожна з країн, Австралія, Швеція та США має свої особливості функціонування системи пенсійного забезпечення, проте найбільш вагомими факторами в цій галузі є солідарна система та політика уряду. У Австралії, наприклад, незалежно від стажу роботи, кожному громадянину виплачується пенсія, тоді як у США це можливо лише при наявності достатнього страхового стажу. У Швеції ж уряд активно залучає громадян до добровільної системи пенсійного забезпечення. Однак, дослідження показують, що навіть у країнах з відмінними моделями пенсійного забезпечення, системи можуть змінюватись через вплив різних факторів.

Можемо побачити різноманітність підходів до організації пенсійних систем у розглянутих країнах - Австралії, Швеції та США. Кожна з цих держав має свою специфіку пенсійного забезпечення, що формувалася під впливом історичних, економічних, демографічних та інших чинників. Проте, як можна помітити з наведених прикладів, ключовими елементами, які визначають

ефективність тієї чи іншої пенсійної моделі, є принципи солідарності та державної політики в цій сфері.

Зокрема, в Австралії реалізується «бевериджська» модель з наданням базової державної пенсії усім громадянам незалежно від трудового стажу. Натомість у США доступ до державної пенсії прямо залежить від тривалості сплати страхових внесків. А у Швеції держава активно заохочує громадян до участі в добровільній накопичувальній системі додатково до солідарної складової.

Отже, при розробці стратегії реформування української пенсійної системи доцільно враховувати як позитивний досвід різних країн, так і ймовірність необхідності періодичного коригування обраної моделі відповідно до мінливих реалій. Важливо знайти оптимальний баланс між принципами солідарності, індивідуальної відповідальності та активної державної політики у сфері пенсійного забезпечення громадян.

Безумовно, Україна нині перебуває у складних умовах через війну, що негативно позначається на економічній ситуації та ускладнює проведення пенсійної реформи. Проте, вивчаючи досвід інших країн, наша держава може запровадити низку заходів для покращення пенсійної системи. Серед них - підвищення пенсійного віку, збільшення років сплати внесків, стимулювання участі громадян у недержавному пенсійному забезпеченні [21, с. 24-29].

Запозичення позитивних практик та врахування негативного досвіду зарубіжних моделей допоможе Україні вдосконалити пенсійне забезпечення та підвищити якість життя пенсіонерів. Але впровадження будь-яких змін має ґрунтуватися на ретельному аналізі демографічної ситуації, економічних можливостей та потреб населення, із забезпеченням соціального захисту вразливих верств.

Критично важливо забезпечити прозорість управління пенсійними фондами, залучати до цього процесу громадськість та фахівців для уникнення зловживань.

Науковці наголошують на необхідності обрання чіткої моделі пенсійного забезпечення, що поєднуватиме солідарну, накопичувальну та приватну складові. Це забезпечить фінансову стійкість системи, мотивацію до праці та можливість використання пенсійних накопичень як інвестиційного ресурсу для економічного зростання [36, с. 89].

Досвід провідних країн свідчить про ефективність багатокomпонентних пенсійних систем, що включають державне солідарне забезпечення, професійні накопичувальні фонди та індивідуальні пенсійні рахунки. На жаль, українська система наразі є надмірно дотаційною та неспроможною забезпечити гідний рівень пенсій. Тож реформування із запровадженням накопичувальної та приватної складових, роздержавленням і підвищенням прозорості системи є нагальною необхідністю.

Безумовно, при розробці оптимальної стратегії реформування української пенсійної системи необхідно враховувати специфіку національного соціально-економічного та правового середовища. Для знаходження балансу між соціальним захистом і фінансовою стійкістю пенсійних виплат можуть розглядатися різні варіанти, як от: підвищення пенсійного віку, запровадження накопичувальних індивідуальних рахунків, розвиток недержавних пенсійних фондів тощо.

Проте, незалежно від обраної моделі, ключовими вимогами мають стати забезпечення прозорості пенсійної системи, захист прав пенсіонерів та довгострокова фінансова збалансованість пенсійних виплат. Тільки за таких умов реформа пенсійного забезпечення в Україні матиме шанси на успіх із урахуванням як вітчизняних, так і зарубіжних здобутків у цій сфері.

ВИСНОВКИ

Отже, поняття «пенсійне забезпечення» трактується по-різному у науковій літературі, проте його основна ідея полягає у системі заходів, що гарантують грошову компенсацію та матеріальну підтримку осіб пенсійного віку, які мають на це право. Воно складається з обов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення, яке залежить від попереднього доходу. Метою пенсійного забезпечення є також захист прав пенсіонерів та забезпечення їхнього права на державну підтримку.

Система пенсійного забезпечення в Україні є багаторівневою та складається з трьох основних компонентів. По-перше, солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що ґрунтується на засадах солідарності поколінь та субсидування, де пенсійні виплати здійснюються за рахунок Пенсійного фонду. По-друге, накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка передбачає акумулювання внесків застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та подальшу виплату довічних пенсій і одноразових сум. По-третє, недержавна система пенсійного забезпечення, що базується на добровільній участі громадян, роботодавців та їхніх об'єднань відповідно до законодавчих умов.

Дослідження динаміки пенсійних виплат, прожиткового мінімуму та середньої заробітної плати в Україні за 2018-2023 роки продемонструвало такі тенденції. Середній розмір пенсії збільшився на 45% - з 1776 грн у 2018 році до 2620 грн у 2023 році. Прожитковий мінімум також зріс, але повільнішими темпами - на 35% з 1777 грн до 2397 грн відповідно. Водночас середня заробітна плата зросла майже вдвічі - з 9161 грн у 2018 до 15620 грн у 2023 році. Ці дані вказують на поступове покращення рівня життя населення протягом аналізованого періоду.

Зокрема, мінімальна пенсія підвищилася з 1496 грн у 2018 році до 1940 грн у 2023 році. Середній розмір пенсійної виплати зріс з 2823 грн до 4099 грн відповідно. Право на пенсію визначається наявністю мінімум 15 років

страхового стажу та досягненням пенсійного віку 65 років як для чоловіків, так і для жінок. Варто відзначити, що конкретний розмір пенсії залежить від індивідуальних факторів кожного пенсіонера, зокрема тривалості трудового стажу, рівня заробітку, додаткових пільг тощо.

Діяльність Пенсійного фонду України як ключового органу солідарної системи пенсійного страхування має важливе значення для забезпечення соціального захисту населення, проте характеризується певними проблемами фінансування та ефективності. Дослідження динаміки доходів і видатків ПФУ у 2018-2022 роках виявило стрімке зростання видатків з 358,6 млрд грн у 2018 році до 589,7 млрд грн у 2022 році, значно випереджаючи приріст доходів з 352,2 млрд грн до 403,9 млрд грн відповідно. Найбільший дефіцит зафіксовано у 2021-2022 роках через вплив воєнних дій, пандемії COVID-19 та додаткових соціальних виплат.

Структура доходів ПФУ складається з власних надходжень та коштів державного бюджету. За 5 років власні надходження зросли на 65,6 млрд грн, тоді як дотації з бюджету - на 60,3 млрд грн, що свідчить про потенціал фонду до самофінансування та зменшення залежності від бюджетних трансфертів.

Функціонування системи пенсійного забезпечення в Україні стикається з низкою ключових проблем. По-перше, рівень пенсійних виплат є недостатнім для забезпечення гідного рівня життя більшості пенсіонерів через солідарний принцип фінансування поточних виплат за рахунок внесків працюючого населення без накопичення капіталу. По-друге, висока тінізація економіки призводить до зменшення обсягу пенсійних внесків до Пенсійного фонду України внаслідок неоподаткованих доходів та тіньових операцій. По-третє, існує диспропорція у розмірах пенсій для різних категорій пенсіонерів, зокрема через вищі виплати для колишніх працівників бюджетної сфери порівняно з приватним сектором.

Для подолання зазначених проблем необхідно здійснити комплексну реформу пенсійної системи, що включатиме такі напрями: перехід до накопичувальної складової для формування пенсійних фондів із залученням

недержавних пенсійних фондів; запровадження уніфікованого підходу до нарахування пенсій незалежно від сфери зайнятості; детінізація економіки шляхом зменшення неформальної зайнятості та підвищення ефективності оподаткування; забезпечення стабільного економічного зростання для нарощування доходів Пенсійного фонду; реформування солідарної системи для збалансування обсягів пенсійних внесків та виплат.

Світовий досвід функціонування ефективних пенсійних систем засвідчує ефективність багаторівневих моделей, що поєднують державне солідарне пенсійне забезпечення, професійну накопичувальну систему та індивідуальні пенсійні заощадження громадян. Більшість розвинених країн світу успішно застосовують трирівневу пенсійну систему, що включає державний, корпоративний та приватний рівні.

При розробці стратегії реформування української пенсійної системи доцільно враховувати як позитивний досвід різних країн, так і ймовірність необхідності періодичного коригування обраної моделі відповідно до мінливих реалій. На відміну від кращих світових практик, пенсійна система України наразі зазнає серйозних проблем та потребує невідкладного реформування.

Для подолання кризових явищ в пенсійній сфері в Україні необхідно впровадити багатокомпонентну модель за прикладом розвинених країн. Ключовими елементами реформування мають стати: запровадження обов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування на основі персоніфікованих пенсійних рахунків та залучення недержавних пенсійних фондів; створення сприятливих умов для добровільного індивідуального пенсійного забезпечення; демонополізація та підвищення прозорості діяльності пенсійних фондів; вдосконалення солідарної системи для її збалансованості та ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабійчук А. Проблеми та перспективи пенсійної реформи в Україні. *Економічний аналіз*. 2018. Том 27. Вип. 1. С. 53-61.
2. Баранова В., Кулікова Є. Система пенсійного забезпечення України та євроінтеграційні процеси. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. №1. С.17-20.
3. Біла С. О. Реформування інституту пенсійного забезпечення: досвід країн ЄС. Історія народного господарства та економічної думки України (збірка наукових праць). URL: <http://www.infolibrary.com.ua/books-text-10874.html>
4. Брус С. І., Медвідь А. О., Приймак І., Вишивана Б., Сокоринський Ю. В. Тенденції розвитку недержавних пенсійних фондів / Сучасні тенденції розвитку економіки і обліку: наукові горизонти: Всеукраїнська науково-практична конференція 23 березня 2023 р., м. Луцьк. 2023. С. 149-153.
5. Буряченко О. Є. Пенсійна система в Україні: історія становлення і теоретичні засади розвитку на сучасному етапі національного державотворення: дис. ... канд. з держ. управління: Одеса, 2017. С. 25-32.
6. Громадське телебачення – Останні новини дня, всі надзвичайні новини в Україні. URL: <https://hromadske.ua/posts/yak-nakopychyty-hidnu-pensiuiu>
7. Гуцалова Ю. Є. Фінансово-економічна сутність пенсійного забезпечення в Україні. *Економічний вісник*. 2015. № 2. С. 86-93.
8. Державна служба статистики України 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm
9. Державна служба статистики України. Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. Дідковська Т. О. Пенсійне забезпечення працівників на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Х., 2008. 180 с.
11. Дороніна О. А., Сичова К. Особливості пенсійного страхування в закордонних країнах. ДонНУ. 2009. С. 1151–1159.

12. Ждан М. Д. Особливості реалізації права на пенсію науковими (науково-педагогічними) працівниками : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Х., 2007. 200 с.
13. Казанчан А. А. Поняття та види пенсійного забезпечення громадян в Україні. *Наукові записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2010 рік. Том 23 (62). № 1. С. 142–149.
14. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
15. Кравчук Т. В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України: автореф. дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 20 с.
16. Лопушняк Г. С. Фінансові аспекти функціонування пенсійного фонду України. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2020/8.pdf
17. Малишко В. Джерела формування та напрями використання бюджету Пенсійного Фонду України. *Економічний вісник університету*, 2022. Вип. 54. С. 155-166
18. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ від 16.12.1966. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
19. Мохова Ю., Писаренко Н. Стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. *Молодий вчений*. 2018. №1 (53). С. 468-472.
20. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>
21. Панченко Н. В., Балацька В. А., Ключка О. В. Пенсійна система України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економіка та держава*. 2020. № 1. С. 24-29.
22. Пенсійний фонд України. Дані про середній розмір пенсії станом на 01.07.2022. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/vydatky-ta-dohody-byudzhetu->

[fondu/arhiv-zapitannya-vidpovidi-peremishhenim-vydatky-ta-dohody-byudzhetu-fondu/](https://www.pfu.gov.ua/fondu/arhiv-zapitannya-vidpovidi-peremishhenim-vydatky-ta-dohody-byudzhetu-fondu/)

23. Пенсійний фонд України : Інформаційна сторінка веб-порталу. URL: <https://www.pfu.gov.ua/>
24. Петрушка О. В., Баніт Ю. В. Досвід реформування пенсійних систем зарубіжних країн та його використання в Україні. Наука й економіка. 2015. № 1 (37). С. 19-27.
25. Пмерський В. С. Механізми організації пенсійної системи в Україні : автореф. дип. роботи на здобуття освітнього ступеня «магістр»: спец. 281 «Публічне управління та адміністрування». ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2020. 12 с.
26. Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2007. 47 с.
27. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення: Закон України від 02.03.2015 р. № 213-VIII. Відомості Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-19>
28. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII. Відомості Верховної ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19>
29. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 06.12.2016 р. №1774-III. Відомості Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-19>
30. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>
31. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. №2464. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2464-17>

32. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>
33. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 0.11.1991 р. № 1788-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>
34. Ріппа М. Б. Порівняльна характеристика світових систем пенсійного забезпечення і страхування. Світ фінансів. 2007. № 1 (10). С. 35- 45.
35. Русак Г. В. Пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 110-112.
36. Салькова Т. В. Досвід формування та розвитку пенсійних систем у країнах Європейського Союзу. *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток*. 2018. № 1 (3). С. 83-91.
37. Сеник І. В. Соціальний захист населення України у 2020 р. Державна служба статистики. Статистичний збірник. Київ. 2021. С. 21-40.
38. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні. Х.: «Одісей», 2001. 384 с.
39. Сорокіна Л. В. Актуальні проблеми запобігання кримінальним правопорушеннями у сфері пенсійного забезпечення в Україні/ Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 21 квіт. 2018 р.). Деревач: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 43-47.
40. Соціальний захист населення. URL: https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/help/report_development%20trend%202021/chapter_7.html
41. Ткаченко Н. В. Вектори побудови пенсійних систем у країнах Європейського Союзу. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2014. Вип. 40. С. 32-42.
42. Характеристика структури системи пенсійного забезпечення сучасної України. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/3275/3/558-566.pdf>

43. Черненко Ю. В., Козінський Ю. М. Оцінка впливу зміни параметрів пенсійної системи на фінансову стійкість та рівень соціальної захищеності в Україні. Наукові праці Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, менеджмент, фінанси. 2018. № 274. С. 70-76.
44. Чисельність населення України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/>
45. Чому пенсійних грошей не вистачає. Економічна правда <https://www.epravda.com.ua/columns/2008/03/5/158837/>
46. Шалієвська Л. І. До питання про сутність пенсійного забезпечення населення України. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. Львів, 2018. Вип. 1. С. 130-140.
47. Шепель І. В. Розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2018. № 6. С. 141-146.
48. Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2016. 680 с.
49. Holzmann R., Palmer E. Pension Reform. Issues and Prospects for Non-Financial Defined Contribution (NDC) Schemes. The World Bank Washington, D.C. 2007. 692 p.